

*Тарабасова Л.Г.***Соціалізація дітей з особливими потребами. Теоретико-методологічне дослідження**

Анотація. Досліджуються теоретико-методологічні засади соціалізації особистості дитини з особливими потребами. Пошук шляхів та форм роботи соціальної адаптації осіб з вадами психофізичного розвитку є важливим завданням корекційної педагогіки на сучасному етапі. Актуальним стає вивчення особливостей становлення людей з обмеженими функціональними можливостями в суспільстві та процесів їхньої адаптації, інтеграції, соціалізації в повсякденне життя. Соціальна адаптація дітей-інвалідів буде успішною, якщо вони матимуть можливість набувати досвід спілкування в умовах масових навчальних та виховних закладів.

Ключові слова: *соціалізація, соціальна ситуація розвитку, соціальне середовище, діти з особливими потребами.*

Постановка проблеми. Демократичні перетворення в Україні обумовили глобальні зміни у філософії освіти, визначенні її мети, завдань, методів діяльності. Сьогодні завдання навчальних закладів – виховання громадянина з високим рівнем громадянської свідомості, патріотизму, активності, поваги до прав і свобод демократичного суспільства.

Сучасна демократія вимагає від людини готовності і здатності до активної участі у справах суспільства і держави на основі глибокого усвідомлення своїх прав і обов'язків, себе як повноправного члена соціальної спільноти, громадянина своєї країни.

Ці пріоритети передбачають орієнтацію на відродження національної гідності, патріотизму й громадянської зрілості особистості, що включає освіченість на рівні кращих світових зразків, гуманізм, духовність, діловитість; активну позицію кожної людини, зокрема її самореалізацію у матеріальній і духовній сферах суспільного життя, дотримання конституційних норм тощо.

Важливим показником розвитку суспільства є гуманне, турботливе і милосердне ставлення до дітей з особливостями у розвитку, які мають право на повноцінне життя. Приймавши Саламанську декларацію про політику, принципи і практичну діяльність у сфері освіти осіб з особливими потребами (Саламанка, Іспанія, 1994 р., ЮНЕСКО), усі країни світу постали перед проблемою вдосконалення системи навчання, виховання та соціальної адаптації дітей із порушенням психофізичного розвитку, бо саме їх, аби уникнути словесної дискримінації, стали називати такими, що мають особливі освітні потреби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цей складний та багатофакторний процес досліджували та аналізували такі відомі вітчизняні та закордонні вчені: А.Адлер, І.Д.Бех, М.Р.Бітянова, А.А.Бодалев, Л.І.Божович, Д.Джеймс, М.І.Монахов, Л.В.Сохань, О.В.Сухомлинська, К.Роджерс, Й.Г.Фіхте, Л.С.Виготський, І.С.Кон, Т.К.Кончанін, О.Л.Кононко, Т.І.Поніманська, А.А.Колупаєва.

Виклад основного матеріалу. Процес соціалізації характеризується такими ознаками, як періодичність та динамічність протікання. Найбільш важливим

періодом соціалізації є дошкільний та шкільний вік, коли дитина не лише набуває знання, формує власний світогляд, але й отримує навички самоконтролю, взаємодії з колективом, уміння вирішувати складні життєві ситуації.

Саме у навчально-виховному процесі відбувається розвиток усіх складових самовдосконалення особистості, у першу чергу потреби у самоствердженні та самореалізації, що є невід'ємною частиною соціального становлення сучасної людини.

Кінцевою метою виховання особистості є її підготовка до виконання комплексу ролей, необхідних для суспільного життя: громадянина, трудівника, громадського діяча, сім'янина, товариша.

Разом з тим рівень вивченості проблем соціалізації дітей з особливими потребами не можна визнати таким, що задовольняє сучасні суспільні потреби. Водночас рівень теоретичних напрацювань в загальній педагогіці і психології містить багато цінних, хоча і розрізнених ідей, думок, здогадок, які можуть і повинні будити пошук у напрямку вивчення адаптивних процесів людини в навколишньому середовищі.

Гуманізація відношення суспільства до осіб з відхиленнями у розвитку та інтеграція, що все більше розширюється у всі сфери соціального життя, вносить істотні корективи у діяльність спеціалістів, що працюють в галузі корекційної педагогіки.

Для розуміння сутності процесу адаптації важливим стає питання про співвідношення понять соціальної адаптації і соціалізації. По І.С.Коню соціалізація являє собою процес засвоєння індивідом соціального досвіду, визначеної системи знань, норм, цінностей, що дозволяють йому функціонувати в якості повноправного члена суспільства. [5] Т.К.Кончанін дотримується думки, що адаптація є одним із етапів соціалізації особистості. [7]

Сьогодні педагогічна громадськість чи не найбільше обговорює проблему інтеграції дітей із порушенням психофізичного розвитку в єдину освітню систему загальноосвітньої школи.

Процес інтеграції може вважатися повноцінним, якщо забезпечує три умови:

- навчання кожної дитини відповідно до її особливих освітніх потреб і потенційного розвитку;
- можливість дитини відвідувати навчальний заклад, живучи в сім'ї, а батькам – виховувати власну дитину;
- розширення кола спілкування дитини з особливостями психофізичного розвитку та підвищення якості її соціалізації.

Процес соціалізації триває все життя і відповідає неперервному вихованню. Соціалізація охоплює біологічний і психічний рівні людини.

Поняття «соціалізація», «соціальна адаптація» в нашій країні почали широко використовуватися з середини 60-х років минулого століття, проте саме ці терміни розуміються різними авторами неоднаково.

Соціалізація (від лат. *socialis* – суспільний) – процес становлення особистості, навчання та засвоєння індивідом цінностей, норм установок, зразків поведінки, властивих певному суспільству, соціальній спільноті, групі [4].

Соціалізація – від лат. *socialis* – суспільний – історично обумовлений, що здійснюється в діяльності і спілкуванні процес та результат засвоєння та активного відтворення індивідом соціального досвіду [8].

Соціалізація являє собою процес засвоєння індивідом соціального досвіду, визначеної системи знань, норм, цінностей, що дозволяють йому функціонувати в якості повноправного члена суспільства [5].

Соціалізація – процес засвоєння та активного відтворення особистістю соціального досвіду [6].

Термін соціалізація в сучасній психології означає «процес засвоєння індивідом соціального досвіду, системи соціальних зв'язків та відносин». В процесі соціалізації людина отримує переконання, суспільно схвалювальні норми поведінки необхідні їй для нормального життя в суспільстві. Як наслідок люди оволодівають нормами спільного проживання та праці, навчаються ефективно взаємодіяти один з одним. Поняття соціалізації стосується якостей, які людина отримує засвоюючи культуру людських стосунків, в процесі формування певних соціальних норм, ролей, функцій. Провідне значення для процесу соціалізації відіграє суспільне виховання.

В якості джерел соціалізації індивіда виступає передача культури через сімейні та інші соціальні інститути, перш за все через систему виховання та освіти, а пізніше – через взаємний вплив людей в процесі спілкування та сумісної діяльності. Важливим є досвід, пов'язаний з періодом раннього дитинства, з формуванням основних психічних функцій та елементарних форм суспільної поведінки.

Структура процесу соціалізації збігається з хронологією розвитку індивіда: народження, вік немовляти, раннє дитинство, дошкільний вік, шкільне дитинство, підлітковий вік, юність, зрілість, старість. На кожному з цих етапів є свій провідний спосіб соціалізації, який знаходить своє вираження у провідних різновидах діяльності – грі, навчанні, входженні в систему сімейних, групових, фахових, етнічних, виробничих та інших відносин.

До початку кожного вікового періоду складаються своєрідні, специфічні для даного віку, єдині та неповторні відносини між дитиною та навколишньою дійсністю, перш за все соціальною. Ці відносини Л.С.Виготський назвав «соціальною ситуацією розвитку» [1].

Перед початком шкільної соціалізації є її дошкільна фаза, яка збігається з часом соціалізації дитини у сім'ї та дошкільних закладах, які є провідними агентами соціалізації у цей час. Цей етап соціалізації дитини можна позначити як період соціальної гри.

Початковий етап шкільної соціалізації розпочинається з моменту вступу-прийняття дитини до школи. Його можна позначити як початок соціального навчання. Педагогічним завданням шкільної соціалізації на цьому етапі є утвердження, коригування та розвиток базової системи життєвих відносин та орієнтацій, чуттєвості, інтелекту та волі, формування нахилів та вподобань, переживання, усвідомлення та задоволення потреб та інтересів.

Період навчання в середній школі насичений різноманітним змістом соціалізаційної роботи з учнями. На цьому етапі завершується цикл засвоєння необхідних базових знань для їх спеціалізації, набувають поглиблення навички соціальної поведінки, набуті в молодшій школі. Більше уваги приділяється засвоєнню суттєвих моментів суспільного співжиття – ознайомлення з економічним, політичним, правовим, виробничим, екологічним та іншими його

аспектами, а певною мірою і їх засвоєння. Збільшується самостійність та заохочується ініціатива учнів у присвоєнні соціальних навичок поведінки. Набуті знання дозволяють учневі перейти від переважно адаптивних форм соціалізації до активного формування власної «Я-концепції», проектування власного соціального майбутнього.

Соціальна ситуація розвитку є вихідним моментом для всіх динамічних змін, які відбуваються в розвитку упродовж даного періоду. Вона визначає повністю ті форми, той шлях, йдучи по якому, дитина отримує все нові властивості особистості, черпаючи їх із соціальної дійсності, як з основного джерела розвитку, це шлях, по якому соціальне стає індивідуальним.

Соціальна ситуація розвитку, специфічна для кожного віку, визначає суворо закономірно увесь образ життя дитини, або його соціальне буття. З'ясувавши соціальну ситуацію розвитку, яка складається на початку певного віку, що визначається відносинами між дитиною та середовищем, ми визначаємо, як в житті дитини виникають та розвиваються новоутворення, властиві цьому віку. Новоутворення свідомої особистості дитини призводить до того, що змінюється сама ця особистість. Якщо спочатку дитина проходила шлях від соціального буття до зміненої структури свідомості, то тепер – шлях зворотного руху, від зміненої структури свідомості до перебудови її буття. Дитина, яка змінила будову особистості, це вже інша дитина, соціальне буття якої не може суттєво не відрізнятись від буття дитини більш раннього віку.

Таким чином, соціальна ситуація розвитку не є нічим іншим, окрім системи стосунків між дитиною певного віку та соціальною дійсністю.

Розглядаючи реальні форми соціальної поведінки, Л.С.Виготський підкреслює, що характер виховання людини повністю визначається тим суспільним середовищем, у якому вона росте й розвивається. Але середовище не завжди впливає на неї безпосередньо й прямо, але й опосередковано, через свою ідеологію, яку вчений розуміє як соціальні подразники, які в процесі історичного розвитку закріпились як моральні правила, художні смаки, юридичні норми тощо [3].

Л.С.Виготський вказує на антипедагогічність правила, згідно якого ми для зручності підбираємо однорідні колективи відсталих дітей. Роблячи це, ми не лише йдемо проти природної тенденції в розвитку дітей, але, що значно більш важливо, ми позбавляючи розумово відсталу дитину колективної співпраці та спілкування з іншими, які стоять вище у своєму розвитку, ускладнюємо, а не полегшуємо найбільшу причину, що спричинює недорозвиток його вищих функцій. Надана сама собі, дитина з вадами у розвитку тягнеться до дитини, яка стоїть вище за своїм розвитком. Ця різниця інтелектуальних рівнів – важлива умова колективної діяльності. Дитина з проблемами у розвитку, яка знаходиться серед собі подібних, позбавлена такого животворного джерела розвитку.

Внаслідок вікового розвитку новоутворення, що з'являються в кінці певного віку приводять до перебудови всієї структури свідомості дитини і тим самим змінюють всю систему її ставлення до навколишньої дійсності та до самої себе. Дитина на кінець цього віку стає зовсім іншою істотою, ніж та, якою вона була на початку віку.

Л.С.Виготський вказує на великий виховний фактор перебування дітей в колективі з різним інтелектуальним рівнем та співпрацю з дітьми, що створюють

цей колектив. У вільному колективі, на думку Красуського, де кожна дитина ніби розчиняється в чомусь цілому, набуває нових якостей та особливостей, особистість розумово відсталих дітей бачиться в зовсім іншому світлі. Вивчення вільного соціального життя відсталих дітей розкриває можливості їх розвитку. Л.С.Виготський вказує, що питання соціальної компетенції дефекту може бути в кожному випадку розкриті та деталізоване при наявності всебічного розуміння вільного соціального життя дітей, яких вивчають.

Сучасна теорія і практика виховання відсталої дитини підходить практично до вирішення тих проблем, які нечітко відчували основоположники цієї справи. Сеген майже сто років тому говорив вихователю про відсталу дитину: «Якщо вона постійно лежить, посадить її; якщо вона сидить, поставте її; якщо вона не їсть сама, тримайте її пальці, а не ложку під час їди; якщо вона зовсім не діє, спонукайте всі її м'язи до дії; якщо вона не дивиться і не говорить, кажіть їй і дивіться на неї, годуйте її як людину, котра працює та змушуйте її працювати, працюючи разом з нею; будьте її волею, розумом, діяльністю...». [9]

Інтеграція дітей з особливими потребами набула світового масштабу. До цього процесу долучені всі високорозвинені країни. Особливої активності вона набула в останні десятиріччя. Саме останнім часом спостерігається посиленна увага до зазначеної категорії дітей, активно відбуваються процеси їхньої інтеграції в загальний соціум, розробляються засоби участі у спільному навчально-виховному процесі та шкільному житті.

Такий підхід до освіти дітей з особливими потребами покликаний до життя низкою різнохарактерних причин. В цілому їх можна означити як соціальне замовлення суспільства і держави, що досягли певного рівня економічного, культурного і правового розвитку.

В основі концепції інтеграції лежить дотримання принципу прав дитини на користування всіма можливостями, які пропонує суспільство. А тому, інтеграція дітей з особливими потребами у звичайні навчальні заклади є позитивною тенденцією в освітній практиці. Відзначимо, що в цьому плані не лишилася осторонь і Україна. Зазначимо, що проблема інтегрованого навчання не нова для вітчизняної педагогічної практики. В минулому відомі приклади навчання представників окремих категорій осіб з особливими потребами у масових освітніх закладах. Більш того, певна частина з них досягла значних успіхів як у навчанні, так і в подальшій діяльності.

Шлях розвитку відсталої дитини лежить через співпрацю, соціальну допомогу іншої людини, яка спочатку є її розумом, її волею, її діяльністю. Це положення цілком співпадає із нормальним шляхом розвитку дитини. Отже, шлях розвитку відсталої дитини лежить через спілкування та співпрацю, через іншу людину. [2]

Інтеграція дітей з особливими потребами в колективи повносправних ровесників навчає їх виявляти активність, ініціативу, свідомо робити вибір, досягати згоди у вирішенні проблем, приймати самостійні рішення.

Ставлення до такої дитини, як до особистості, а не як патологічного суб'єкта передбачає визнання в ній особистості, прийняття її індивідуальних особливостей, поваги її честі та гідності.

Навчальні плани, індивідуальні програми розвитку розробляються з урахуванням особливостей дитини: її інтересів, стилю пізнання, рівня розвитку, властивостей темпераменту та характеру, культури родини. Відповідно адаптується фізичне і навчальне середовище групи. Дитина з особливими потребами має можливість поступово рухатися вперед, педагоги не вимагають від неї виконувати все так, як від повносправних дітей. Велика увага має приділятися соціально-емоційній сфері. Такий підхід сприятиме розвитку позитивної самооцінки, самостійності, незалежності.

Оцінювання потреб, складання плану взаємодії з дитиною передбачає створення команди фахівців: педагогів, батьків, корекційних педагогів, психологів, фізичних реабілітологів, соціальних працівників. Важливим аспектом є співпраця з батьками, залучення їх до навчально-виховного процесу, психологічна підтримка сімей (консультації, тренінги, зустрічі з іншими батьками, групи підтримки тощо). Особлива увага надається зв'язкам з громадськістю, які сприяють створенню турботливої спільноти, що піклується, представляє і захищає права та інтереси, заохочує до активної громадянської позиції, ініціативності кожного члена громади.

Робота над обласним науково-методичним проектом «Освітні стратегії соціалізації особистості громадянського суспільства» сприятиме розвитку та поширенню інтеграції дітей з особливими потребами в активне життя суспільства, утвердженню прав людини, принципів толерантності, підтримці, реабілітації дітей та їхніх сімей, забезпеченні умов їх успішної соціалізації, психологічної і фізичної адаптації та життєдіяльності.

Висновки. Для більш успішного вирішення проблеми соціалізації дітей з особливими освітніми потребами необхідно «перш за все» здійснювати якісну професійну підготовку в закладах освіти, саме з тих видів праці, які актуальні в даному регіоні, впроваджувати сучасні престижні професії, а не лише ті, які пропонує школа.

У великих містах, де є значна кількість спеціальних закладів і кількість випускників порівняно велика, слід в центрах зайнятості організувати роботу щодо працевлаштування осіб з особливими потребами. Необхідно максимально інтегрувати дітей з обмеженими можливостями в загальну систему освіти, залучати батьків до активної участі у вихованні дітей на всіх етапах підготовки їх до самостійного життя, залучення до культурних цінностей, навичок спільного життя.

Важливими подальшими кроками у задоволенні освітніх потреб дітей з особливостями психофізичного розвитку повинні стати:

- удосконалення нормативно-правового забезпечення (законодавча база і підзаконні акти) так як в цьому напрямку робляться перші кроки;
- розробка нових концептуальних засад розвитку соціально-педагогічного патронажу;
- визначення форм нової соціально-трудової реабілітації, інтеграції дітей з особливими потребами в суспільство.

Підсумовуючи можна наголосити на головному: ідея інтегрованого навчання прийнята суспільством, підтримана практиками і планомірно реалізується.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED):

1. Выготский Л.С. Собрание сочинений. Т. 4. – М.: Педагогика, 1984. – с. 258-259.
Vygotskiy L.S. (1984). *Sobranie of sochineniy. Vol.4.* Moskva: Pedagogika (In Russian).
2. Выготский Л.С. Собрание сочинений. Т. 5. – М., «Педагогика», 1983. – с. 226-229
Vygotskiy L.S. (1983). *Sobranie of sochineniy. Vol.5.* Moskva: Pedagogika (In Russian).
3. Выготский Л.С. Реальные формы социального поведения «Психология личности в трудах отечественных психологов». – СПб.: Питер, 2000. – 480 с.
Vygotskiy L.S. (2000). *Realnye formy socialnogo povedeniya v «Psikhologiya lichnosti v trudah of otechestvennykh psikhologov».* Sankt Peterburg: Piter (In Russian).
4. Гвишиани Д.М., Лапина Н.И. Краткий словарь по социологии. – М.: Политиздат, 1988.
Gvishiani D.M., Lapina N.I. (1988). *Kratkiy slovar sociologii.* Moskva: Politizdat (In Russian).
5. Кон И.С. Социология личности. – М., 1967. – 383 с.
Con I.S. (1967). *Sociologiya of lichnosti.* Moskva (In Russian).
6. Кононко О.Л. Виховуємо соціально компетентного дошкільник. – К.: Світлич, 2009. – 201 с.
Kononko O.L. (2009). *Vuxovuemo socialno competentnogo doshkilnuka.* Kyiv: Svitich (In Ukrainian).
7. Кончанин Т.К. К вопросу о социальной адаптации молодежи // Коммунистическое воспитание студенчества (материалы конф.) Ч. 2. – Тарту, 1971. – с. 89-91.
Konchanin T. K. (1971). *K voprosu oh social'noy adaptacii molodezhi.* Tartu (In Russian).
8. Петровский А.В., Ярошевский М.Г. Краткий психологический словарь. – М., 1985.
Petrovskiy A.V., Yaroshevskiy M.G. (1985). *Kratkiy psikhologicheskii slovar.* Moskva (In Russian).
9. Сеген Э. Воспитание, гигиена и нравственное лечение умственно-ненормальных детей. СПб, 1903.
Segen Y. (1903). *Vospitanie, gigena i npravstvennoe lechenie umstvenno-nenormalnykh detey.* Sankt Peterburg (In Russian).

Tarabasova L.G. Socialization of children is with the special necessities. Teoretiko-methodological research

Abstract. Theoretical-methodological principles of socialization of personality of child are investigated with the special necessities. A search of ways and forms of work of social adaptation of persons flawed psycho-physiological development is the important task of correction pedagogics on the modern stage. The study of features of becoming of people becomes actual with limited functional possibilities in society and processes of their adaptation, integration, socialization in everyday life. Social

adaptation of children-invalids will be successful, if they will have the opportunity to acquire experience of communication in the conditions of mass educational and educator establishments.

Keywords: socialization, social situation of development, social environment, to put with the special necessities.

Тарабасова Л.Г. Социализация детей с особыми потребностями. Теоретико-методологическое исследование

Аннотация. Исследуются теоретико-методологические принципы социализации личности ребенка с особыми потребностями. Поиск путей и форм работы социальной адаптации лиц с изъянами психофизического развития является важным заданием коррекционной педагогики на современном этапе. Актуальным становится изучение особенностей становления людей с ограниченными функциональными возможностями в обществе и процессов их адаптации, интеграции, социализации в повседневную жизнь. Социальная адаптация детей-инвалидов будет успешной, если они будут иметь возможность приобретать опыт общения в условиях массовых учебных и воспитательных заведений.

Ключевые слова: социализация, социальная ситуация развития, социальная среда, дети с особыми потребностями

УДК: 376-056.36-053.4:37.091.33-027.22-021.464:[331.103.252+64]

Рецензент:

Чеботарьова О.В.,

кандидат педагогічних наук,

старший науковий співробітник

Тищенко Л.А.

Використання методики піктограм під час проведення занять з формування навичок самообслуговування у дошкільників з помірною розумовою відсталістю

Анотація. У статті представлено результати дослідження щодо використання методики піктограм під час проведення занять з формування навичок самообслуговування у дошкільників з помірною розумовою. Здійснено аналіз проблем, які виникають під час навчання дітей з помірною розумовою відсталістю невербальних засобів спілкування. Обґрунтовано необхідність використання у процесі навчання дітей дошкільного віку методики піктограм. Зазначено, що при використанні методики піктограм під час проведення занять з формування навичок самообслуговування у дошкільників з помірною розумовою відсталістю відбувається розширення словникового запасу, накопичення максимальної кількості символів для ініціації спілкування та навчання, активізації і розвитку когнітивної сфери дитини, формуються передумови для становлення вербальної мови та виконання практичної діяльності, пов'язаною з навичками самообслуговування.

Ключові слова: діти з помірною розумовою відсталістю, навички самообслуговування, методика піктограм.

Головною метою національної дошкільної освіти дітей є створення сприятливих умов для особистісного становлення і творчої самореалізації